

FANTASME GENEALOGICE ȘI IDENTITĂȚI SUBLIMATE: MIHAIL SADOVEANU, MATEIU CARAGIALE, PANAIT ISTRATI

Genealogical phantasms and sublimated identities: Mihail Sadoveanu, Mateiu Caragiale, Panait Istrati

This study aims to explore the typological links between the writings of three Romanian prose writers in the 1st half of the 20th century, defining for the Eastern European counter-modernity: Mateiu I. Caragiale, Panait Istrati and Mihail Sadoveanu. We explore their Balkanic (Southern) genealogy, as well as their biographical imaginary and cultural substratum, and we also talk about the points of convergence/divergence between their narratives. The aim is to identify a common pattern of those writings in which the biographic was reshaped and artistically sublimated by the ghosts of the South-Eastern tradition.

Key-words: *identity, Balkanic, fabulous, ghosts, genealogy*

Vieți paralele, fantasme convergente

La prima vedere, Mateiu I. Caragiale și Panait Istrati nu au nimic în comun – cu excepția dimensiunii „balcano-levantine” atribuite de unii comentatori și a faptului că, născuți la câteva luni distanță unul de altul, s-au stins fără urmași, înainte de a împlini 51 de ani (Mateiu – pe 18 ianuarie 1936, Panait – pe 16 aprilie 1935). Primul e un prozator întârziat al Decadenței, puțin productiv și fără ecou în afara României; celălalt, trecut prin mișcarea socialistă, a devenit o vedetă internațională după ce Romain Rolland l-a introdus în mediile literare franceze, recomandându-l ca pe un „Gorki balcanic.” Nimic mai opus decât temperamentele lor și, în destule privințe, decât formula lor literară. Lucrurile sînt, totuși, ceva mai complicate.

În *Amintirile* sale, dramaturgul băcăuan Isaia Răcăciuni (Isaia Nacht, 1901–1976) evocă o scenă în care Mateiu Caragiale îl întâlnește, întâmplător, prin 1924 într-o stație de tramvai bucureștean și îl interpelează suspect de exuberant. Motivul: în revista săptămînală *Clipa* apăruse un articol în care amicul lui Isaia, C. Tavernier, îl ataca violent pe debutantul – la Paris – Panait Istrati:

Nici nu era de mirare că Matei Caragiale, făuritorul sonetelor cizelate și prețuitorul lui Barbey d'Aureville, nu-l gusta pe talentatul vagabond din portul Brăilei. Mă copleși cu o sumedenie de complimente, lăudă îndrăzneala noastră și era vădit că se bucura ca un copil de acest atac polemic care, în paranteză fie zis, mie nu mi-a plăcut, căci îl iubeam pe autorul *Chirei Chiralina*. Dar, în acele clipe, savuram eferescența lui Matei Caragiale, mai ales cînd începu să facă aluzie la strămoșii mei, `descendenți din... răzeșii lui Ștefan cel Mare!' Eu, care știam că fiul natural al autorului *Scrisorii pierdute* se ocupa intens cu arborele său genealogic, ale cărui rădăcini le-ar fi urmărit în adîncul trecutului, de s-ar fi putut,

¹ Universitatea din București.

pînă la vreun patrician roman, mă amuzam, în sinea mea, de minune!²

De fapt, fiul cel mare al lui I.L. Caragiale își mistifica bovaric ascendența cu aceeași fantezie cu care îl flata pe Isaia. Poveștile sale despre descendența din conții italieni Caraccioli sînt binecunoscute, ca și semnăturile jucate serios „Mathieu J. Caragiale, comte de Karabey” din corespondența juvenilă cu prietenul genealogist N. A. Boicescu (1906-1907); la fel și faptul că la starea civilă, cînd s-a căsătorit (în 1924) cu mult mai vîrstnica moșiereasă Marica Sion (1860-1944), ea însăși nepoată de falsificatori ai istoriei Moldovei³, a declarat, după ce-și falsificase în prealabil certificatul de naștere, că s-ar fi născut la Tușnad (nu la București) dintr-o mamă cu numele de fată Piteșteanu, originară din Viena (în realitate, Maria Constantinescu, concubina pasageră a dramaturgului, era o fată bucureșteană sau ploieșteană modestă, funcționară la Regia Tutunului; Mateiu va locui cu ea în primii ani, înainte de a fi recunoscut de Caragiale⁴ și adoptat de noua familie a acestuia; ulterior va locui sporadic cu mama sa în „banlieue”, pe Str. Crîngași-Grant nr. 1).

Ce-l va fi făcut, totuși – dacă acordăm credit total amintirilor lui Isaia Răcăciuni – să-l deteste într-un asemenea grad pe scriitorul brăilean adoptat de Franța? Simpla nepotrivire de opțiuni existențial-estetice – decadent-aristocratic vs. „vagabond” și „proletar”? Prea puțin pentru ceea ce am putea numi o *over reaction*. Probabil, „bastardul” Istrati, fiu al unui contrabandist grec și al unei spălătorese românce din Brăila, îi aducea aminte că era el însuși fiu natural, provenit dintr-o mamă autohtonă cu origine socială umilă. Iar succesul extern de care avusese parte „plebeul” Panait îl jignea pe cel care-și convertise frustrările în complexe de superioritate.

Investigații mai noi⁵ au ajuns la concluzia că familia Caragiale ar proveni din insula Kefalonia, de unde venea și Gheorghios Valsamis, tatăl lui Panait. Mai exact, Ștefan Caragiali, bunicul patern al dramaturgului, originar (după unele surse) din insula Hydra⁶, populată majoritar de albanezi, și venit în Muntenia - via Constantinopol - ca plăcintar în suita domnitorului fanariot Caragea/Ianis Ghiorghios Karadzas⁷, ar fi fost de fapt kefalonit din Argostoli – prin urmare grec, ca și soția lui,

² Isaia Răcăciuni, *Amintiri*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 57.

³ În volumul *Mistificațiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastişe, parodii, pseudonime și alte mistificații în literatură*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Spandugino, 2016, Mircea Anghelescu reconstituie laborios dosarul plastografierii *Cronicii lui Huru* – un document „apărut din neant” în 1856 și publicat la tipografia lui Gh. Asachi în contextul geopolitic post-războiul Crimeei - de către frații Antohi și Costache Sion. Elaborat înaintea Congresului de la Paris, acest „document” luat, o vreme, drept autentic de mai mulți istorici și literați, venea să ateste legitimitatea istorică a întemeierii statalității moldovenești.

⁴ Primul și cel mai autorizat biograf al lui Caragiale – e vorba de Șerban Cioculescu – afirmă că Maria Constantinescu s-ar fi opus adopției, sub rezerva unei căsătorii care n-a mai avut loc, v. *Viața lui I.L. Caragiale. Caragialiana*, București, Eminescu, 1977, p. 29. Totuși, dramaturgul îl va înscrie, în 1896, pe Mateiu la liceul privat „Sf. Gheorghe” (unde – sub influența profesorului Anghel Demetriescu – acesta va face o pasiune pentru istorie și heraldică) sub numele de „Caragiale.”

⁵ Ioan Holban, „I.L. Caragiale, fiul unui emigrant din Cefallonia (III)”, în *Evenimentul*, 25 mai 2002.

⁶ Cele mai laborioase investigații, chiar dacă lacunare, cu privire la arborele genealogic al Caragialeștilor se găsesc în Șerban Cioculescu, *op. cit.*, pp. 13-23.

⁷ Domnitor fanariot al Munteniei (1812-1818) cunoscut mai ales pentru codul de legi care-i poartă numele și pentru ciuma bubonică („ciuma lui Caragea”) împotriva căreia a luat măsuri

Ecaterina Caraboas. Strămoșii corăbieri ai lui Pantazi, în care naratorul *Crailor de Curtea-Veche*, înzestrat cu date ale autorului de pe copertă, vedea „un alt eu însumi”, erau corăbieri greci⁸:

...de felul meu sunt bucureștean; lumina zilei am văzut-o pe Podul-de-pământ, în casele părințești din fața Viișoarei. De viță sunt însă străin, - și aici, întremându-se deodată, glasul i se polei parcă de trufie.

...sunt grec, urmă el, și nobil, mediteranean; cei mai vechi străbuni ce-mi cunosc erau, în suta a șaisprezecea, țilhari de apă, oameni liberi și cutezători, vînturînd după pradă mările în lung și-n larg, de la Iaffa la Baleare, de la Ragusa la Tripoli. Din Zuani cel roșu, prin doi din fiii săi, purced cele două ramuri ale neamului. Că la obîrșie am fi barbari, (...) că am fi fost normanzi, se prea poate (...), dar netăgăduit rămîne numai că mă trag din corăbieri și e singura mea deșertăciune, căci dacă strămoșii ar fi pe alese, cum se cam obișnuiește la casele mari, pe cel dintîi l-aș voi tot corăbier; mi-ar plăcea să cobor din acel Thamus căruia odinioară, în pustietatea unei seri pe valuri, un glas tainic i-a poruncit să meargă să vestească moartea Marelui Pan. Încolo, nu mă fălesc cu nimic, nici chiar cu sîngele vărsat sub flamurile Eteriei de ai mei, cei din ramura cu lebăda, ce de la Candia a trecut prin Fanar în Rusia și-n țările românești.⁹

Următoarele afirmații ale lui Pantazi sînt valabile, în egală măsură, pentru prozatorul însuși: „Dacă nu sunt însă eu mândru de neamul meu, el trebuie să fie de mine. Mai frumos nu se putea să sfîrșească.”

Despre „complexul bastardului” la Mateiu Caragiale s-a scris enorm – e un loc comun al criticii. Preferința frustrantă a tatălui pentru mezinul legitim Luchi (Luca Ion), îndemnul menite a-l face să urmeze o antipatică profesiune juridică, lipsa susținerii financiare în momente-cheie, acuzele fiului privind deposedarea sa de 40.000 de lei aur din moștenirea mătușii Lenci¹⁰, ironiile paterne la adresa snobismul matein¹¹, toate acestea și, desigur, altele au contribuit la autodefinirea în răspăr a autorului *Crailor de Curtea-Veche* față de părintele său; totuși, bătrînul Caragiale, clasicul „lipsit de stil”¹² îl introduce în lumea bună literară, recomandîndu-l cu

draconice. Din perioada lui pare să dateze și formula „crailor de Curtea-Veche”, atestată prima oară în scrierile lui Iordache Golescu.

⁸ Pentru un util exercițiu imagologic cu privire la identitatea greacă proiectată în textele celor doi autori, v. Alexandra Vranceanu Pagliardini, *L'image du Grec dans l'œuvre de Panaït Istrati et Mateiu Ion Caragiale*, *Cahiers balkaniques*, 44, 2016.

⁹ Mateiu I. Caragiale, *Opere*, ediție, studiu introductiv și note de Barbu Cioculescu, București, Editura Fundației Culturale Române, Colecția „Opere fundamentale”, 1994, pp. 81-82.

¹⁰ Ecaterina Momolo-Cardini, bogata verișoară primară a mamei lui I. L. Caragiale, Ecaterina Caraboas-Caragiali, ea însăși... nelegitimă, Luca Caragiale necăsătorindu-se niciodată oficial cu ea, cum a făcut-o, anterior, cu actrița și cîntăreața Caliope (Caloropoulos).

¹¹ O cunoscută fotografie de familie, care-l înfățișează pe Ion Luca ținîndu-l pe genunchi pe micul Mateiu, îmbrăcat - după moda epocii – cu fustă, pune în evidență „țeșitura” similară a capetelor celor doi; lui Ion Luca îi e atribuită apostrofarea fiului cu fumuri nobiliare pornind de la acest detaliu fizionomic: „Uite, aici au ținut strămoșii tăi albanezi, la Stambul, tava cu plăcinte.”

¹² V., între altele, confesiuni mateine precum „Tata nu e bun de nimic fin: să înveți, să tîmpești și să te tîmpești, nu mai are idee nici de lume, nici de viața elegantă” (scrisoare către N.A. Boicescu, 3 aprilie 1907) sau, în *Craii...*, incipitul polemic: „Urăsc scrisorile. Nu știu să fi primit de cînd sunt decît una, de la bunul meu amic Uhry, care să-mi fi adus o veste fericită.

convingere ca poet la revista ieșeană *Viața Românească*; invocarea ultimei sale dorințe va conta decisiv și în angajarea fiului – în noiembrie 1912 – ca șef de cabinet al ministrului Lucrărilor Publice din cabinetul Take Ionescu (încă din 1907, Mateiu îi concedează lui Ion Luca posibilitatea de a-l plasa politic avantajos pe lângă politicianul conservator-democrat, cu care era prieten). Nu numai *Craii de Curtea-Veche*, ci și paginile din *Jurnalul* matein vădesc răni afective încă necicatrizate. Figura mamei va fi ținută însă ascunsă, ca un secret inavuabil – cu o excepție; într-un „horoscop” din 2 februarie 1921, Mateiu notează, într-un acces de solidarizare morală: „Am moștenit inteligența și caracterul mamei mele”. Nu știm cât de inteligentă fusese Maria Constantinescu; știm că era o femeie retrasă, cu o expresie delicată și tristă (cum o arată fotografiile păstrate), și că locuia într-o casă-vagon de pe Strada Frumoasă nr. 14, în apropierea Bisericii Sf. Vasile; aerul de familie se regăsește și în cazul fiului – ascuns și retras, departe de convivialitatea jovială a tatălui, căruia îi „moștenește” însă excelența artistică. Interesant e aici și un alt aspect. Creator de mitologie literară bucureșteană, autorul *Crailor*... „fuge” din Bucureștiul patern, mic-burghez, cu lumea sa trivială de Lachi, Machi și Mitici, înspre un București obscur, secret, scufundat în fantasmale „scumpului trecut”, sau către un pitoresc „București al mahalalelor” (un București matern, dacă acordăm credit lui Pantazi:

...tot mama a fost cea care n-a voit să ne mutăm (...), zicînd că pe Podul-de-pămînt, sau de pastramă, după porecla veche, era mai frumos. Avea poate dreptate: între Sfîntul Constantin și Sfîntul Elefterie, de la Giafer la Pricopoaia, acolo unde azi stăpînește paragina, se ținea grădină de grădină, numai pomi roditori, liliac, bolte de viță. Mușetelul și nalba năpădeau curțile, pretutindeni leandri, rodii, lămîiță, la ferestre se înghesuiau ghivecele de garoafe, de mușcate, de cerceuși, de indrușaim, de șiboi. Iar dincolo peste gîrlă, închizînd zarea, se împînzea, scîldat în verdeață, dealul Cotrocenilor!

și dacă vedem în psihologia copilului Pantazi o proiecție ficțională a copilăriei autorului: „Dar copilul atît de alintat nu era vesel (...) Cu cît înainte de a-l citi pe Lucrețiu îmi dasem seama că din izvorîrea voluptății răzbate ceva amar care se ascunde înăbușitor în însăși mireasma florilor. (...) Pînă la moarte voi rămîne același: un visător nepocăit, pururi atras de ce e îndepărtat și tainic”¹³.

Un asemenea complex oedipian lipsește cu desăvîrșire în cazul fiului spălătoresei Zoe (Joița) Istrate și al contrabandistului Gheorghios Valsamis, mort de tuberculoză la Atena cînd fiul lor avea doar un an. Panait (numit Gherasim la naștere)

Am groază de scrisori. Pe atunci le ardeam fără să le deschid. Asta era soarta ce o aștepta și pe noua sosită. Cunoșcînd scrisul, ghicisem cuprinsul. Știam pe de rost nesărata plachie de sfaturi și de dojane ce mi se slujea de-acasă cam la fiecare început de lună; sfaturi să purced cu bărbăție pe calea muncii, dojane că nu mă mai înduplecam să purced odată. Și, în coadă, nelipsita urare ca Dumnezeu să mă aibă în sfînta sa pază.” și, nu în ultimul rînd, portretizarea lui Gore Pirgu drept un fel de virtual I. L. Caragiale, într-un stil, altfel, foarte caragialesc: „Era dat în Paște, dat dracului. A! Să fi voit el, cu darul lui de a zeflemisi grosolan și ieftin, cu lipsa lui de carte și de ideal înalt și cu amănunțita lui cunoaștere a lumii de mardeiași, de codoși, de șmecheri, de teleleici, de tîrfe și de țate, a năravurilor și a felului lor de a vorbi, fără multă bătaie de cap, Pirgu ar fi ajuns să fie numărat printre scriitorii de frunte ai neamului, i s-ar fi zis « maestrul », și-ar fi arvunit statui și funeralii naționale. Ce mai « schițe » i-ar fi tras, maica ta Doamne! De la el să fi auzit dandanale de mahala și alegeri”.

¹³ Mateiu I. Caragiale, *op. cit.*, p. 82.

a avut un cult pentru demnitatea și sacrificiul mamei sale, dar nu și-a renegat tatăl, de la care moștenise pasiunea călătoriilor prin lume și o tuberculoză pulmonară care avea să-l răpună; în plus, Valsamis fusese privit de frații Joiței ca unul de-al lor, frate întru viața liberă și rebelă. Descoperind peste ani, în peregrinările sale egiptene, un unchi patern milionar, la antipodul tatălui, vagabondul umanitarist și socialist va refuza, simptomatic, oferta mercantilă a acestuia, optînd pentru alt stil de viață (episodul va fi relatat în secvența *Între un prieten și o tutungerie* din volumul *Pescuitorul de bureți*, apărut pentru prima dată în Franța în 1930). Chiar dacă în cu totul alt registru decît cel matein, valorificarea fabulatorie a genealogiilor definește un segment important al operei istratiene, compusă mai ales din narațiuni direct sau indirect biografice. N. B. Adrian Zografi, *alter ego*-ul itinerant al autorului, fusese „educat” în spirit haiducesc de unchiul său Anghel și Dumitru, iar un vechi tovarăș al celui dintîi – Irimia, care-l salvase în copilărie de la moarte pe Adrian – va fi desemnat de muribundul Anghel să-i povestească viața părinților-haiduci Cosma și Floricica. Istoriile lor formează materia unui întreg ciclu romanesc (*Cosma, Prezentarea haiducilor, Domnița din Snagov*) ale cărui aventuri sînt legate de istoria secretă a Unirii Principatelor de la 1859; avem de-a face așadar cu o ascendență eroică dar plebee, definită de o vitalitate revoltată. În schimb, Mateiu Caragiale – care-și făcuse ghid de existență, în tinerețe, din romanul *L'arrivee* de Félicien Champsaur – are în vedere accesul pe orice cale într-o aristocrație de blazon pe care, credea el, o merită.

Confesiunile evocatoare ale lui Pantazi și Pașadia din micul roman *Craii de Curtea-Veche* plasează biografia acestora sub semnul unor călătorii imaginare în timp și spațiu. În capitolele *Cele trei hașălcări* și *Spovedanii* cei doi prieteni își deapănă reveriile în opoziție cu un prezent vulgar, degradat. Amîndoi au identități incerte, atît onomastic, cît și ca extracție socială; cei mai vechi strămoși cunoscuți ai lor par a avea origini umile; comportamentele vădesc totuși o noblețe stranie, care nu exclude fraudă sau crima. Antecesorii lui Pantazi sînt pirați mediteraneeni sau normanzi, transmițînd urmașilor aplecarea spre înșelătorie și deghizament; străbunicul lui Pașadia e un criminal din părțile turcești, refugiat în Valahia unde ajunge „armaș mare”, iar descendenții săi par a sta sub incidența unui blestem. Istoriile „balcanice” ale amîndurora au, apoi, în centru un secol 19 post-fanariot. Tatăl lui Pantazi s-a bucurat de protecția domnitorului Al. I. Cuza și ar fi jucat un rol important în reformele acestuia – secularizarea averilor mănăstirești și împrumutarea țăranilor, după ce o ramură mai veche a familiei fusese implicată în Eteria grecească; fiul său fusese inițiat însă în arcanle aristocrației de o boieroică bătrînă – mătușa Smaranda, care-l „umple de povești” necunoscute despre elita europeană din prima jumătate a veacului. Călătoriile în timp ale celor doi prieteni merg pînă în „veacul cel din urmă al bunului plac și bunului gust”: un secol 18 care nu mai e al Luminilor, ci al crepusculului *Ancien Régime*, cu conspirațiile și ezoterismele sale. Inițierea tînărului interlocutor de către Pantazi și Pașadia se produce, așadar, pe calea „paradisurilor artificiale”, evazioniste, ale Poveștii, în vreme cu odiosul, dar irezistibilul Pirgu îi ghidează pe tustrei în labirintul autodestructiv al Viciului urban. Despre o răscumpărare (și, din nou, despre o inițiere) prin Poveste și aventură putem vorbi însă și în cazul istoriilor rurale despre haiduci ale lui Istrati, chiar dacă „transgresivitatea” lor are cu totul alte mize, umanist-eliberatoare.

Cei doi scriitori ilustrează, în fapt, două fețe opuse, dar complementare ale „balcanismului” literar autohton; opuse prin valorile social-estetice de la care se revendică, dar înrudite printr-o *forma mentis* fabulatorie și tradiții comune. Ambii își

sublimează biografia în fantasmе genealogice transgresive: Mateiu Caragiale – prin mistificări somptuoase ale istoriei, prin secretizări inavuabile și escamotări ale realului; Panait Istrati – prin experiențele unor eroi răzvrățiți ai istoriei recente autohtone. Ambii „colectează” aceste experiențe imaginare prin intermediul unor *alter ego*: povestitorul fără nume în *Craii de Curtea-Veche* și Adrian Zografi în narațiunile haiducești istratiene, ipostaziindu-se astfel ca ultimi legatari ai unor tradiții pe cale de dispariție. Practicînd o arheologie imaginară a propriei identități, ei se înscriu în tradiția „orientală” a povestirii, în răspăr cu modernitatea burgheză execrată. Unul - într-o narațiune la persoana întîi, pe tiparele unui roman heraldic și inițiativ în răspăr, celălalt – într-o autobiografie deghizată la persoana a treia, pe calapodul romanului popular. Nu în ultimul rînd, în paginile amîndurora întîlnim abordări atipice ale homosexualității (în nuvela *Remember* și în *Craii...*, la Mateiu, în *Chira Chiralina* și *Mihail* la Istrati) care n-au fost suficient investigate.

Mythos matern și logos patern

Cel mai influent și mai statornic prieten al lui Istrati din rîndul scriitorilor români – Mihail Sadoveanu – are și el o genealogie paternă „sudică”, itinerantă, și obîrșii materne umile; are, de asemenea, o istorie personală (familială) care i-a modelat, în profunzime, identitatea, inclusiv pe cea artistică. În relația cu autorul *Chirei Chiralina*, rolul lui Sadoveanu a fost, înainte de orice, unul de autohtonizator: o expediție inițiativă făcută împreună prin 1930 la Cheile Bicazului, în proximitatea iradiantă a muntelui Ceahlău, are menirea de a-l face pe „scriitorul internațional” să-și regăsească, prin revelația afectivă a peisajului, legătura vie cu obîrșiile materne și să-l aducă, definitiv, acasă: „Era foarte departe de Paris și de Coasta de Azur, de Nastratin Hoge și Harun al-Rașid. Era într-o țară complect necunoscută pentru pribeag: era totuși țara lui și a sărmanei moarte de la Baldovinești.”¹⁴ Relevant e faptul că Sadoveanu își propune să-l cîștige astfel pe Istrati pentru „țara mamei.” Și reușește, revendicîndu-l în toate intervențiile sale publice drept „fiu al acestui pămînt”. Elementul matern joacă, așadar, un rol identitar stabilizator. Semnificativă e asimilarea episodului în speță cu o vînătoare de suflete: „Acest vînat a fost cel mai frumos din cîte am dobîndit cîndva, în cariera mea de vînat. L-am închinat umilitului mormînt de la Baldovinești.”

Cercetătorii arborelui genealogic sadovenian¹⁵ au infirmat prezumata – și asumata – ascendență gorjeană paternă a scriitorului.¹⁶ Dacă obîrșiile doljene, dintr-o familie de moșneni din satul Sadova, ale bunicii sale Sterica (n. Bîzoianu) sînt certe, numele bunicului Mihail nu ar fi fost de la început Sadoveanu, ci Corceali, sugerînd

¹⁴ V. „Cheile Bicazului” din volumul *Poveștile dela Bradu-Strîmb*, București, Cartea Românească, București, 1943.

¹⁵ Pentru o sinteză recentă a „surselor” documentare disponibile, v. Anișoara Buruiană-Trinca, *Contribuții documentare privind familia Sadoveanu*, în *Prutul. Revistă de cultură*, anul X (XIX), nr. 2 (66), 2020.

¹⁶ „Bunicul, Mihail Sadoveanu, era gorjean, dintr-un neam care, după cîte sînt informat, trăiește și azi în acea parte de țară. N-am avut plăcerea să cunosc aceste rude depărtate, deși am fost totdeauna doritor să-mi cunosc baștina și neamul după tată.”, în Mihail Sadoveanu, *Anii de ucenicie* (1944), reprodus după vol. *Cele mai vechi amintiri. Anii de ucenicie. Nada florilor*, București, Minerva, 1970, p. 8. Atari informații îl vor fi determinat pe eseistul Mihail Ralea să gloseze despre „spiritul pandur” al lui Sadoveanu.

o ascendență sud-dunăreană. În *Arhivele Statului Iași, Fond, Documente, Pachet 567, nr. 1*, serdarul Mihail Sadoveanu, tatăl lui Alexandru Sadoveanu, apare cu numele Mihail Sadoveanu Corceali, iar într-un *Memoar al mitricelor eliberate de Dicasteriu de la anul 1840 înainte, nr. 477*, e atestat faptul că unchiul viitorului scriitor, Andrei Sadoveanu – fost comisar al Iașilor sub Mihai Vodă Sturdza - este fiul lui Mihail Corceali Sadoveanu (devenit epitrop al Bisericii Curelari din Iași); numelui cu etimon aromân Corcea i s-a adăugat, prin urmare, unul alcătuit după locul de origine abandonat – Sadova, din care familia Corceali s-a refugiat în Moldova după reprimarea zaverei gorjeanului Tudor Vladimirescu.

Legătura amoroasă a avocatului ieșean Alexandru Sadoveanu (1834-1921) cu tînăra Profira Ursaki (1861-1895), fiică de răzeș din Verșeni, de pe apa Moldovei, ajunsă servitoare la Iași în adolescență, a provocat divorțul de a doua sa soție, Eleonora Praja, împreună cu care avusese un fiu, Alexandru; devenit ofițer, acesta se va căsători cu Izabela Morțun, viitorul critic literar Izabela Sadoveanu (1870-1941) – primul critic literar femeie din România, militantă socialistă și feministă, pedagog și psiholog cu o bogată activitate pe plan internațional. Membră a cercului *Vieții românești*, Isabela a avut mereu raporturi amicale cu Mihail, pe care l-a susținut din momentul debutului.

În volumul memorialistic *Anii de ucenicie*¹⁷ putem citi următoarele retrospecții familiale:

Pînă la vîrsta de tranziție fusesem al tatălui meu. În chip firesc și logic, dînsul puse în mine tot ce avea el orășenesc. Tatăl meu era un boierinaș voltairian și sceptic. Manifesta antipatie față de 'formele' religiei. Pentru țărănime avea respingere și cu ochii, și cu urechile, și cu mirosul. (...) Una dintre grijile lui fusese să mă scoată din 'mișelie', adică din prostia norodului de rînd. O singură dată mama avusese față de dumnealui cîștig de cauză – cînd mă dusesse la țară și mă botezase acolo după datină. Pe urmă hotărîrea tatei s-a urmat neînduplecată: trebuia să fiu un cărturar. Mi-era el însuși profesor de istorie și de filosofie. Și la paisprezece ani mă găseam de acord cu dînsul în ce privește cîștigurile științei și majestatea civilizației moderne. Dumnezeu, babele, descîntecele și buruienile intrau prin surprindere și în lipsa dumisale în casa noastră. Aceste încercări ale mamei de a trăi după legea ei intimă nu mă cîștigaseră deloc, dimpotrivă. Eram adversarul ei și nu pricepeam că-i sîngerez inima¹⁸.

Revelația „celeilalte lumi”, materne („harul” tradiției orale îi fusese trecut copilului de către bunica Anghelina, povestitoare și descântătoare înzestrată), trece așadar printr-o acumulare „raționalistă” de cunoștințe, apoi, ca în schimbarea pantei unei funcții matematice, moartea mamei („dezrădăcinată” și „înstrăinată” ea însăși de ai săi) provoacă o transformare interioară radicală a adolescentului, bulversîndu-i întregul sistem de valori. Ne aflăm în fața unui caz tipic de psihologie inversată:

...după moartea mamei, sporul meu de cunoștinți și de reflecție m-a dus dincolo de zona primejdioasă prin sterilitatea ei, unde se opresc definitiv semidoctii

¹⁷ Mihail Sadoveanu, *Anii de ucenicie, Cele mai vechi amintiri. Nada Florilor*, ed. cit., p. 78.

¹⁸ *Ibidem*, p. 80.

păturii noastre suprapuse. (...) Dintr-o dată mi s-au deschis ochii și mi s-au ascuțit urechile. Am devenit aliatul celor de-o lege cu maica mea. Tatăl meu s-a uitat într-o bună zi la mine cu uimire. Opuneam scepticismului său realitățile sufletești ale unui neam străvechi, închis cu severitate în disciplina datinilor lui. Mă sileam să-i explic adevărul relativ al descântecelelor babelor Ștefănoaia și Ursărița. A zîmbit amuzat și-a lăsat timpului sarcina să descurce în favoarea unui adevăr unic naivele mele aserțiuni.¹⁹

Punctul de ruptură afectivă îl va constitui descoperirea („între tartajii unui atlas vechi franțuzesc de la 1775”) unor însemnări paterne secrete, trădînd nepotrivirea de caracter cu Profira:

am găsit în vremea aceea cîteva însemnări ale tatălui meu pe o foaie de hîrtie îngălbenită. Între însemnări, cîteva stihuri. (...) Desigur că, din unirea nepotrivită a părinților mei, a găsit și tatăl meu destulă obidă. Deși, din punctul de vedere al onoarei, n-avea nimic a-și imputa, totuși, în acele stihuri lepădate între foile unei cărți nobile, se vedeau porniri izvorîte din apele subconștientului. Iată acele stihuri: *Fată de ghirău/Și de moșic rău,/Astăzi te-oi lua,/Mîne te-oi lăsa/Cu pruncul în brață,/Cu lacrimi pe față...* Rușinea și jignirea moartei se aflau în mine. N-aveam temei să găsesc în aceste versuri proaste ceea ce socoteam cu drept o umilire; pentru tatăl meu, pe de altă parte, aveam un respect desăvârșit. Totuși, înțelegeam că devin tot mai mult fiul țăranei. În acea vreme plăcerea mea să frecventez pe umiliții vieții a sporit. Sufletul meu s-a umplu de răsunetul versului popular și de dulceața metaforelor străvechi.²⁰

Din acest moment, sentimentul filial față de Alexandru Sadoveanu devine exterior și convențional („respect”), în timp ce identificarea cu mama defunctă e dublată de solidaritatea intimă față de „cei de-o lege” cu ea. Deghizată ficțional, frustrarea față de răceala tatălui nedispus, sub argumentul „educației spartane”, la gesturi de tandrețe, avea să răzbată violent, 20 de ani mai târziu, în povestirea *Printre gene*. „Principiile” acestuia sînt denunțate sarcastic, atît în ce privește educația („Eu am un principiu... Vreau să-l cresc ca pe un spartan... De-aceea nici nu-l sărut, nici nu-l mîngăi..”) cît și *ethos*-ul liberal și ateu („eu am un principiu: să trăiesc izolat, să nu am de-a face cu lumea... Mă duc la slujbă, mă întorc acasă... Pe urmă, eu la fleacuri popești și la altele nu țin. Eu sînt un om liberal și democrat... Mie îmi place ce-a zis Voltaire despre popi...”) Privită pieziș de rude și consăteni pentru mezialianța cu „boierul” care întîrzie să o „ducă la biserică”, Margareta (soția sa) e silită să își asume condiția de „roabă numai pentru muncă și plăcere”; „neștiutoare de carte”, ea va fi disprețuită ca „țărancă” de surorile soțului („cucoanele”) de la oraș și bătută frecvent de el. Faptul provoacă adversitatea băiatului, nescutit de violența paternă:

Simțeam că eu și mama sîntem străini și trecători în casa aceea; că omul acela mustăcios, care se veselea și rîdea cu străinii pe drum și față de noi se încrunta mormăind, ne era dușman. Fugeam de dînsul acuma. Cînd, în supărările lui, mă atingea cu cureaua, țipam ca mușcat de fiară.²¹

¹⁹ *Ibidem*, p. 79.

²⁰ *Ibidem*, p. 80.

²¹ În vol. *Cîntecul amintirii*, București, Minerva – Institutul de Arte Grafice și Editură, 1909; a apărut pentru prima dată în *Viața Românească*, an. III, nr. 11, noiembrie 1908, pp. 198-205. Ecouri ale complexului patern răzbat și în povestirea *La paisprezece ani* din același volum, al cărei erou – Iancu Bălțeanu – va „migra”, onomastic, în romanul „balzacian” cu cifru *Oameni*

Știm că Alecu Sadoveanu și-a botezat fiul (născut „în casa mamei”, cf. Stării Civile a orașului Pașcani) în religia catolică, prin intermediul unui prieten prelat din urbe, nași fiind polonezii Vichente și Carolina Savicki (ficționalizați în povestirea *Pribeगी* din volumul *Povestiri*, 1904); Profira l-a „răpit” însă pe ascuns, împreună cu mama ei, și l-a botezat ortodox în satul unor rude (Mitești), naș fiind Toader Cicea (care va inspira povestirea *Rătăcirile lui cuconu Toderăș*, din vol. *Bordeienii*, 1912), iar preot – Părintele Ciotică (al cărui nume va trece în romanul istoric *Șoimii*); un episod cu model biografic transparent întâlnim și în trilogia *Frații Jderi* (1935, 1936, 1942), unde căpitanul Petrea Hărman e botezat mai întâi în legea papistașilor, pentru ca după un vis groaznic al mamei (Smaranda Ursache – prenumele diferă de cel al mamei scriitorului prin „piatra prețioasă” de referință, trimițând însă la mama lui Ion Creangă!) să fie rebotezat în „legea dreaptă”. Faptul că relația dintre Alexandru și Profira a fost o mezialianță, privită cu mefiență de părinții fetei, nu va afecta totuși copilăria lui Mihail, numit în primii ani „Băiețel” – v. *Cele mai vechi amintiri* (1935). Crescut printre fii de meseriași și comercianți evrei, de foști robi romi, de pescari lipoveni sau de muncitori polonezi și austrieci într-un orașel al migranților și în medii sociale modeste și diverse (răzeși, pescari, podari, negustori, actori etc.), acesta va rămâne impregnat toată viața de spiritul toleranței interetnice.

Din motive tulburi, „surtucarul tomnatic” stabilit în firgul Pașcanilor a amânat multă vreme să se căsătorească legal cu tinăra sa logodnică, împreună cu care a avut cinci copii. Numele de familie pe care viitorul scriitor l-a purtat în scripte pînă la 14 ani a fost numele matern Ursaki, iar dispariția traumatizantă a Profirei s-a produs în absența fiului. Relației cu „voltairianul” tată Mihail îi datorează însă mult – nu doar în privința pasiunii pentru istoria universală și autohtonă. Dincolo de escapadele rurale la rudele din Păstrăveni sau Mitești, în natură sau în medii periferice, copilul fusese „răsfățat” cu toate facilitățile clasei de mijloc a epocii, iar pasiunea pentru vînătoare și pescuit – așezată, cronologic, înaintea scrisului – o deprinde tot de la Alecu Sadoveanu. Revolta împotriva tatălui (care se va recăsători a treia oară, avînd noi urmași la Pașcani și păstrînd în grijă doar pe băieții familiei, Vasile, Dimitrie și Andrei, nu și pe sora lor Clémence) va avea loc indirect; mai întâi prin acte de indisciplină față de normele impuse, apoi prin abandonarea studiilor de Drept de la București. Democratismul rural, contestarea abuzurilor și corupției din sistemul juridic ș.cl. merg în aceeași direcție. Cînd fiul ia apărarea unui țaran nedreptățit de „scriitorii” judecătoreiei din Pașcani, părintele său îl „privește lung” și îl „ascultă atent”: „Nu-i plăcea pasiunea pe care o puneam în chestia asta”. Totuși, spiritul pedagogic, cultul umanist al cărții, nevoia de autonomie, disciplina chivernisită și ținuta seniorială, gustul pentru funcții și demnități înalte țin de „moștenirea” lui Alecu Sadoveanu. Care, în paranteză fie spus, îl vizita deseori la bătrînețe pe „Mihăiță” – în locuința sa de la Fălticeni - pentru a-i cere volumele nou-apărute, intruabile la Pașcani.²² Semn că fostul avocat îi aprecia fiului nu numai scrisul, ci și statutul pe care și-l cucerise prin literatură.

Modelul patern, francofil și „civilizator”, fusese centrat pe istorie și pe un

din lună (1923).

²² Îi datorăm fiicei celei mai mari a prozatorului, Despina Manoliu-Sadoveanu, o evocare expresivă a „bunelului” venit în vizită la fiul său scriitor: „A venit bunelul”, în vol. *Ei l-au cunoscut pe Sadoveanu*, ediție îngrijită, note și tabel biobibliografic de Constantin Mitru, prefată de Paul Anghel, București, Ion Creangă, 1973, pp. 58-62.

raționalism sceptic; dimpotrivă, cel matern va defini, în perspectivă, contra-modernitatea sadoveniană. „Primitivul” și „rafinatul” vor coexista mereu în formula identității acestui autor care, în cele din urmă, va găsi o soluție de conciliere prin punerea cunoașterii livrești și raționaliste în slujba lumii materne răzășești, arhaice și magico-mitice. Cunosător intim al „umiliților și ofensaților vieții” - cu care se simte solidar, asemenea lui Istrati - Sadoveanu devine, printr-un reglaj intelectual tot mai fin, un avocat literar eficient al lor. Un umanist răsăritean, în a cărui operă logosul iluminist fuzionează cu mythosul – exemple elocvente fiind volumele *Hanu-Ancuței* (1928), *Creanga de aur* (1933), *Soarele în baltă sau aventurile șahului* (1933), *Divanul persian* (1940), *Ostrovul lupilor* (1941) sau *Poveștile de la Bradu-Strîmb* (1943), unde legende sau povești sapiențiale străvechi sînt colectate de un alter-ego discret, care le prelucrează pentru uzul unei modernități dezvrăjite.

Într-unul din studiile sale dedicate „balcanismului literar românesc” (de fapt: tradițiilor și modelelor literaturii sud-estului post-bizantin), comparatistul Mircea Muthu a schițat, pe baza unui corpus amplu de texte, o tipologie de personaje caracteristice: a) haiducul; b) înțeleptul răătăcitor; c) parvenitul levantin.²³ Opera lui Sadoveanu le reunește, accentul deplasîndu-se, cu trecerea timpului, dinspre haiduc (foarte prezent în prozele debutului) spre înțelept (dominant în narațiunile maturității). Panait Istrati e centrat, cu precădere, pe mitologia eroic-răzvrătită a haiducului, transvazată cosmopolit în aventurile vagabondului internațional, în vreme ce Mateiu Caragiale redimensionează fastuos categoria parvenitului levantin. Nu e vorba, în cazurile discutate, de un simplu inventar tipologic. Cei trei prozatori practică, în maniere proprii, un tip contramodern de roman, mai apropiat de formula povestirii sau a basmului și modelat – la nivelul imaginarului – de fantasmе genealogice ale sinelui. Prezent direct sau în filigran, biograful devine filtrul sublimant al unei memorii ancestrale fabuloase.

BIBLIOGRAFIE

- Anghelescu, Mircea, *Mistificțiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastișe, parodii, pseudonime și alte mistificații în literatură*, ediție revăzută și adăugită, București, Spandugino, 2016.
- Buruiană-Trinca, Anișoara, „Contribuții documentare privind familia Sadoveanu”, în *Prutul. Revistă de cultură*, anul X (XIX), nr. 2 (66), 2020.
- Caragiale, Mateiu I., *Opere*, ediție, studiu introductiv și note de Barbu Cioculescu, București, Editura Fundației Culturale Române, Colecția „Opere fundamentale”, 1994.
- Cioculescu, Șerban, *Viața lui I.L. Caragiale. Caragialiana*, București, Eminescu, 1977.
- Holban, Ioan, „I.L. Caragiale, fiul unui emigrant din Cefallonia (III)”, în *Evenimentul*, 25 mai 2002.
- Manoliu-Sadoveanu, Despina, „A venit bunelul”, în vol. *Ei l-au cunoscut pe Sadoveanu*, ediție îngrijită, note și tabel biobibliografic de Constantin Mitru, pref. de Paul Anghel, București, Ion Creangă, 1973, pp. 58-62.
- Muthu, Mircea, *Balcanismul literar românesc*, vol. II, *Permanențe literare*, Cluj, Dacia, 2002.

²³ Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, vol. II, *Permanențe literare*, Cluj, Dacia, 2002.

Răcăciuni, Isaia, *Amintiri*, București, Editura pentru Literatură, 1967.

Sadoveanu, Mihail, *Cele mai vechi amintiri. Anii de ucenicie. Nada florilor*, București, Minerva, 1970.

Sadoveanu, Mihail, „Cheile Bicazului”, în *Poveștile dela Bradu-Strâmb*, București, Cartea Românească, 1943.

Sadoveanu, Mihail, *Cîntecul amintirii*, București, Minerva – Institutul de Arte Grafice și Editură, 1909.

Sadoveanu, Mihail, *Oameni din lună*, București, Cartea românească, 1923.

Vranceanu Pagliardini, Alexandra, « L’image du Grec dans l’œuvre de Panaït Istrati et Mateiu Ion Caragiale », *Cahiers balkaniques*, 44, 2016.

.